

Prislovna določila v slovenskem jeziku: trije pogledi navzen

Robert Grošelj *

Izvleček

V razpravi je predstavitev slovenskega prislovnega določila v *Slovenski slovnici* J. Toporišiča (Toporišič 2000) primerjana s tremi tujimi obravnavami sorodnih skladenjskih elementov (Dardano in Trifone 1995, Engel 2009, Panevová idr. 2014), namen primerjave pa je nakazati možnosti nadgradnje Toporišičeve obravnave. Pobuda za razpravo so bila opažanja, da je tipologija slovenskih prislovnih določil še nedorečena. Primerjava je pokazala, da na podlagi izbranih del lahko pride do nadgradnje obravnave slovenskih prislovnih določil: Engel 2009 in Panevová idr. 2014 bi lahko predstavljala model celostnega vezljivostnega stavčnočlenskega opisa (vezljivostni pristop v Panevová idr. 2014 bi moral biti prilagojen, da bi vključeval stavčne člene); Dardano in Trifone 1995 ter Panevová idr. 2014 vsebujeta širši nabor prislovnih pomenskih kategorij (Panevová idr. 2014 se kategorizacijsko kaže kot jasnejša); Engel 2009 pa opozarja tudi na možnost obravnave členkovnih prvin kot prislovnodoločilne kategorije.

Ključne besede: prislovno določilo, stavčni členi, skladenjski pristop, pomenska interpretacija, primerjava

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, robert.groselj@ff.uni-lj.si.

Abstract – Adverbial adjuncts in Slovene: three »views outwards«

In the paper, the presentation of Slovene adverbial adjuncts in *Slovene Grammar* by J. Toporišič (Toporišič 2000) is compared to three non-Slovene analyses of analogous syntactic elements (in Dardano-Trifone 1995, Engel 2009, Panevová et al. 2014), in order to indicate potential improvements of Toporišič's analysis. The stimulus for the research were the observations that the typology of Slovene adverbial adjuncts is still incomplete. The comparison has shown that the analysed studies can provide a basis for an improved description of Slovene adverbial adjuncts: Engel 2009 and Panevová et al. 2014 could serve as a model for a comprehensive valency approach to sentence constituents (the valency model in Panevová et al. 2014 would have to be adjusted to include sentence constituents); Dardano-Trifone 1995 and Panevová et al. 2014 include a wider array of adverbial semantic categories (the categorisation in Panevová et al. 2014 seems more explicit); Engel 2009 demonstrates also the possibility of considering particle units a category of adverbial adjuncts.

Keywords: adverbial adjunct, sentence constituents, syntactic approach, semantic interpretation, comparison

Uvod

Izhodišče za prispevek so opažanja v sodobni slovenski skladnji, da je tipologija prislovnih določil v slovenistiki pomanjkljiva (npr. Smolej 2018; Gabrovšek 2019). Ena od možnosti za njeno izpopolnitev je tudi pogled navzven, na obravnavo sorodnih skladenjskih elementov v tujejezičnih jezikoslovjih. Zato sem se odločil, da primerjalno obravnavam skladenjske (stavčnočlenske) elemente – prislovno določilo v slovenskem jezikoslovju po Toporišič 2000, italijansko nepremo dopolnilo (*complemento indiretto*) po Dardano in Trifone 1995, nemško dopolnilo (*Angabe*) po Engel 2009 in češko določilo (*určení*) po Panevová idr. 2014.

Primerjalna obravnavo, katere poudarek je na skladenjskem pristopu in pomenski interpretaciji, bo pokazala, v katerih segmentih se obravnavani elementi med seboj prekrivajo in razlikujejo. Namen prispevka je izpostaviti tiste značilnosti izbranega italijanskega, češkega in nemškega pristopa, s katerimi bi lahko nadgradili obravnavo slovenskih prislovnih določil, predvsem njihovo pomensko interpretacijo, pa tudi stavčnočlensko opredelitev.

Predstavitvi analiziranih del sledi primerjava krovnih teoretičnih izhodišč za določitev skladenjskih oz. stavčnih členov v izbranih delih. V nadaljevanju so

obravnani skladijski elementi, ki so sorodni Toporišičevim prislovnim določilom: najprej so izpostavljene njihove prekrivne, nato pa tudi neprekrivne kategorije (predvsem pomenske). V sklepnem delu prispevka je opozorjeno na različne možnosti nadgradnje Toporišičeve stavčnočlenske obravnave, v prvi vrsti obravnave prislovnih določil.

1 Obravnavana dela

Za analizo sem izbral tri slovnicična dela, ki predstavljajo možno kvalitativno in kvantitativno nadgradnjo obravnave prislovnih določil v *Slovenski slovnici* J. Toporišiča (Toporišič 2000). Kot prva je obravnavana italijanska *Grammatica italiana con nozioni di linguistica* M. Dardana in P. Trifoneja (Dardano in Trifone 1995), ki velja za najbolj uporabljano slovnico v italijanskih šolah v zadnjih desetletjih 20. stoletja (Alvino 2019); ta bolj ali manj funkcijska slovnica (prim. Dal Negro idr. 2016: 88) je prinesla vrsto novosti, s katerimi je presešla okvire tradicionalne (šolske) slovnice: njena obravnava sega od sociolingvistike in prostega stavka prek besednih vrst do zloženega stavka, besedila, besedja, fonologije in retorike (s teoretičnimi poglobitvami; Serianni 2016: 539). Drugo analizirano delo je *Syntax der deutschen Gegenwartssprache* U. Engla (Engel 2009), ki je v germanistiki (na nemškem jezikovnem področju in zunaj njega) uveljavljeno kot uresničitev t. i. odvisnostne glagolske slovnice (Lobin 2018: 14–15). Tretje med deli je *Mluvnice současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu* J. Panevove idr. (Panevová idr. 2014), izvirna celovita skladijska obravnava češčine, ki je nastala na osnovi Praškega odvisnostnega korpusa in teoretičnih okvirov funkcijskega generativnega opisa, priznanega na Češkem in zunaj njenih meja (Žele 2015: 341–343; Veselý 2016: 125–126).

2 Osnovna teoretična izhodišča – stavčni členi in »prislovna določila«

(a) Po J. Toporišiču stavčne člene opredeljujejo štiri merila: pomen, vprašalnica, oblika in položaj v stavčni zgradbi. Na njihovi osnovi lahko določimo sedem »stavčnih sestavin«: hierarhično najvišja (1) osebek in (2) povedek, nižja (3) predmet in prislovno določilo (s podtipi), medtem ko so (4) prilastek, (5) povedkovo določilo in (6) povedkov prilastek dejansko deli stavčnega člena (Toporišič 2000: 555–557, 606–628). V tem okviru so prislovna določila

opredeljena kot stavčni členi, ki glagol, pridevniško besedo, prislov ali povedkovnik zaznamujejo prostorsko-časovno oz. lastnostno-vzročno; vprašalnice zanje so različne (glede na podtipe); oblikovno so prislovne zveze ali odvisniki; položajno so primični členi (niso vezavni ali ujemalni; Toporišič 2000: 619). Za natančnejšo obravnavo slovenskih prislovnih določil s primeri glej pogl. 3.1.

Primeri: **(1)** *Slavček poje*; **(2)** *Tone kosi v Logu*; **(3)** *Srečal sem sosedo*; **(4)** *mlad človek*; **(5)** *Tvoj oče je še mlad*; **(6)** *Sava teče motna*.

(b) V italijanski skladnji M. Dardana in P. Trifoneja (1995: 93–102) sta temeljni sestavini stavka **(1)** osebek, o katerem govori povedek, in **(2)** povedek kot element, ki nekaj govori o osebku (prim. Moretti 2006: 316–317, 321–339). T. i. dopolnila (complementi) so sestavine, katerih funkcija je dopolnjevanje tistega, kar izražata temeljni sestavini stavka (Dardano in Trifone 1995: 105–106; Moretti 2006: 342–344). Delijo se na tri krovne kategorije: predmetno **(3)** (premo) dopolnilo (complemento oggetto oz. diretto), **(4.1)** povedkovo dopolnilo osebka in **(4.2)** predmeta (complemento predicativo del soggetto oz. dell'oggetto) ter neprema dopolnila (complementi indiretti). Ob teh se pojavljata še **(5)** prilastek (attributo), pridevnik, ki dopolnjuje samostalnik, od katerega je skladenjsko odvisen, in **(6)** pristavek (apposizione), samostalnik, ki je ob drugem samostalniku in ga natančneje opredeljuje (Dardano in Trifone 1995: 110–112; Moretti 2006: 341, 345–354).¹ Neprema dopolnila, ki so najbližje slovenskim prislovnim določilom, so opredeljena ohlapno: poznajo veliko pomenskih podtipov in so zvečine predložne zveze (Dardano in Trifone 1995: 113).² Za obravnavo italijanskih nepremih dopolnil s primeri glej pogl. 3.1–3.2.

Primeri:³ **(1)** *Pes laja*; **(2)** *Pes laja*; **(3)** *Janez je pojedel jabolko*; **(4.1)** *Nebo je postalo oblačno*; **(4.2)** *Prijatelji ga imenujejo Lisjak*; **(5)** *Intelligenten človek reši zapletene probleme*; **(6)** *Šel sem k Giuliu, mehaniku*.

(c) Nemško skladnjo U. Engla (2009: 117, 119) lahko opredelimo kot odvisnostno vezljivostno – njena izhodiščna enota je stavek kot potencialno avtonomna odvisnostna zgradba, glagolska zveza v širokem pomenu, katere jedro je

1 G. B. Moretti (2006: 341) omenja še prislovni prilastek (attributo averbiale) tipa *Carlo veselo študira*.

2 Opozorjeno je na odsotnost ustreznih klasiﬁkacijskih kriterijev: pomenski lahko privedejo do nekontroliranega množenja kategorij, formalni pa ne omogočajo ustrezne pomenske in funkcijske opredelitve (prim. Dardano in Trifone 1995: 113).

3 Vsi zgledi iz obravnavanih tujejezičnih del so prevedene ali primerljive slovenske ustreznice tujejezičnih zgledov.

osebna glagolska oblika. Skladenjsko se stavek deli na jedrno glagolsko obliko in od nje neposredno odvisne besedne zveze (»satelite«) – gre za stavčne člene (Satzglieder),⁴ ki vključujejo določila (Ergänzungen) in dopolnila (Angaben; Engel 2009: 130).⁵ Določila, vezljivostno opredeljeni odvisni elementi, značilni za posamezne podrazrede glagolov, se ločijo na **(1)** osebek/osebkovo določilo (Subjekt/Subjektergänzung), **(2)** tožilniško (Akkusativergänzung), **(3)** roditeljsko (Genitiverg.), **(4)** dajalniško (Dativerg.), **(5)** predložno (Präpositiverg.), **(6)** predikacijsko (Verbativerg.), ki je izraženo le (pol)stavčno, **(7)** situativno (tj. mestovno; Situativerg.), **(8)** smerno (Direktiverg.), **(9)** mersko (Expansiverg.), **(10)** modifikacijsko (tj. načinovno; Modifikativerg.) in **(11)** povedkovo (Prädikativerg.; Engel 2009: 134–149).⁶ Dopolnila so nedoločno odvisni (unspezifisch abhängig) elementi ali nevezljivo pridruženi stavčni členi (Engel 2009: 72, 130–132, 159). Nevezljiva dopolnila, ki jih lahko označimo kot širše prislovna, se pomensko delijo na tri tipe: vrednotenjska dopolnila (existimatorische Angaben) podajajo (večinoma govorčevo) vrednotenje stanja; situativna (situative Angaben) predstavljajo okoliščine, v katere je umeščen dogodek; modifikacijska (modifizierende Angaben) natančneje opredeljujejo dogodek, ki ga ubeseduje glagol (Engel 2009: 153).⁷ Za obravnavo nemških nevezljivih dopolnil s primeri glej pogl. 3.1–3.2.

Primeri: **(1)** *Bettina je utrujena*; **(2)** *Gozdar je podrl drevo*; **(3)** *Obdolžili so ga kraje*; **(4)** *Stefanu smo podarili kolo*; **(5)** *Na Göttingen nisem več mislil*; **(6)** *Moramo zbrati vse ponudbe*; **(7)** *Bivali so v predmestju*; **(8)** *Vlak pelje v Hamburg*; **(9)** *Seja traja tri ure*; **(10)** *Obnašaj se spodobno*; **(11)** *Ulrike je profesorica*.

4 Stavčni členi morajo tvoriti paradigmo z najmanj dvema členoma (Engel 2009: 130, 132), s čimer je izločen npr. formalni osebek, t. i. *fixsni es* (prim. Engel 2009: 139), kot prekinjena, vendar nujna sestavina glagola, prim. *geben + es v Es gibt keine umweltfreundliche Autos* (Okolju prijazni avtomobili ne obstajajo).

5 V delitvi stavka na glagolski del in stavčne člene, ki ne vključujejo povedka, se kaže vpliv teoretičnih pogledov H. Glinza (prim. Linke idr. 2004: 88). Namesto povedka se v Englovi skladnji pojavlja osebna glagolska oblika (finites Verb) kot jedro stavka, ki stavčne člene organizira v stavek, čeprav sama ni stavčni člen (prim. Engel 2009: 117–120); podobno A. Pożlewicz idr. (2013: 20) obravnavajo povedek kot temeljno sestavino stavka, vendar ne kot stavčni člen. Zunaj stavčnih členov ostajajo še prilastki (Attribute) kot skladenjski členi, odvisni od samostalnika, pridevnika, zaimka (tj. kot deli besednih zvez); enako velja za t. i. disjunkte (Disjunkte), premične prilastke, položajno enake modifikacijskim dopolnilom (Engel 2009: 79, 169). Tudi po A. Pożlewicz idr. (2013: 83) prilastki niso samostojni stavčni členi, temveč deli stavčnih členov (Satzgliedteile).

6 Krovne kategorije določil so objektna (Termergänzungen; 1–6), prislovna (adverbiale Ergänzungen; 7–10) in povedkova (prädikative Ergänzungen; 11; prim. Engel 2009: 131).

7 Ob tem naj izpostavim, da se okoliščinski elementi pojavljajo tudi med določili, glej 3.1 (c).

(č) Kot Englova tudi skladnja J. Panevove idr. (2014: 18) izhaja iz vezljivostnega pristopa, vendar so stavčni členi ločeni od vezljivostnih prvin: na ravni skladijskega opisa se namreč razlikujeta ravnini površinske (analitične, stavčnočlenske) in – ključne – pomenske (globinske) stavčne ali tektogramatične zgradbe. Slednje sestavljajo natančno opredeljena skladijsko-semantična razmerja ali funkto-ri (skladijski semantemi), ki so temelj skladijskega opisa (Panevová idr. 2014: 27).⁸ Izhodišče stavčne zgradbe je vezljivost **(1)** povedka (predikát), ki ga na tektogramatični ravnini določajo ali razvijajo dopolnila (doplňení). Vezljiva dopolnila (valenčna doplňení) oz. aktanti razvijajo omejeno število jedrnih glagolov (po enkrat): **(2)** povzročitelj/vršilec/aktor (původce/konatel/aktor), **(3)** prizadeto/objektiv (patients/objektiv), **(4)** prejemnik (adresát), **(5)** rezultat/efekt (výsledek/efekt) in **(6)** izvor/izhodišče (původ/origo; Panevová idr. 2014: 28, 41, 46–49).⁹ Nevezljiva ali prosta dopolnila (nevalenčna, volná doplňení) razvijajo katerikoli glagol in se lahko ponavljajo, kvazivezljiva (kvazivalenčna doplňení) pa imajo lastnosti vezljivih in nevezljivih dopolnil (Panevová idr. 2014: 32, 40–43, 50–51).¹⁰ Krovnno poimenovanje za nevezljiva in kvazivezljiva dopolnila, ki imajo različne okoliščinske pomene, so določila (určení; prim. Panevová idr. 2014: 50–82). Njihova obravnava ostaja na tektogramatični ravni, zunaj stavčnočlenskih okvirjev, je pa vedno izpostavljena tudi njihova oblika. Za obravnavo čeških določil s primeri glej pogl. 3.1–3.2.

Primeri k (č): **(1)** *Poštar me je ogovoril*; **(2)** *Poštar me je ogovoril*; **(3)** *Postavili so šotore*; **(4)** *Otroku je dal igračko*; **(5)** *Vodo je spremenil v vino*; **(6)** *Iz lesa so izdelovali pohištvo*.

3 Primerjalna analiza »prislovnih določil«

Tuji izpostavljeni prislovni skladijski elementi – neprema dopolnila v Dardano in Trifone 1995, dopolnila (pa tudi nekatera določila) v Engel 2009 in določila v Panevová idr. 2014 – se deloma prekrivajo s Toporišičevimi prislovnimi določili, deloma pa se od njih ločijo.

8 Stavčnočlenske pojme (grobno opredeljene) avtorji slovnice uporabljajo enako kot v šolski skladij. Po J. Panevovi idr. (2014: 27) je razmerje med funkto-ri in stavčnimi členi 44 proti 7.

9 Aktanti so fakultativni, ko stavek brez njih ni neslovničen in pomensko nepopoln (Panevová idr. 2014: 41).

10 Kvazivezljiva dopolnila imajo vezavno obliko, pojavljajo se ob omejenem številu glagolov, ne morejo se pojavljati večkrat ob enem glagolu (kot aktanti); so pomensko homogena, ne podlegajo kognitivnim premikom (glede na glagol) in so večinoma fakultativna (kot nevezljiva dopolnila; Panevová idr. 2014: 50–51). Avtorji ne izpostavljajo prilastka (přívlastek), temveč vezljivost samostalnikov in pridevnikov (prim. Panevová idr. 2014: 29, 90–99).

3.1 Prekrivne kategorije

V analiziranih delih se večinoma pojavljajo skladijske ustreznice Toporišičevih kategorij prislovnih določil (glej tabelo 1).¹¹

Tabela 1: Toporišičeva prislovna določila in njihove ustreznice v analiziranih delih

Toporišič	Dardano in Trifone	Engel	Panevová idr.
(1) kraj (prostor) ¹²	c. di luogo ¹³	Lokalangabe	u. lokální a směrová ¹⁴
(2) količina prostora oz. poti	c. di distanza		
(3) čas	c. di tempo ¹⁵	Temporalangabe	u. časová ¹⁶
(4) količina časa			
(5) (pravi) način	c. di modo/maniera	modifizierende A.	u. vlastního způsobu
(6) primera	c. di paragone	–	u. srovnání
(7) sredstvo in orodje	c. di mezzo/strumento	Instrumentalangabe	u. prostředku
(8) mera	c. di quantità/misura	–	u. míry
(9) izid (posledica)	conseguenza*	Konsekutivangabe	u. účinku
(10) vršilec glag. dejanja	c. di agente/causa efficiente	–	původce/konatel/aktor
(11) ozir	c. di limitazione	Restriktivangabe	u. zřetele
(12) vzrok	c. di causa	Kausalangabe	u. příčiny
(13) namen	c. di fine/scopo	Finalangabe	u. účelu, u. záměru
(14) pogoj	condizione*	Kondizionalangabe	u. podmínky
(15) dopušcanje	c. concessivo	Konzessivangabe	u. přípustky
(16) izvzemanje*	c. di esclusione, eccezione*	–	–

11 Krajšave v tabeli: c. = complemento (Dardano in Trifone); A. = Angabe (Engel); u. = určení (Panevová idr.). Z asteriskom so označeni elementi, ki so v analiziranih delih ponazorjeni le z odvisniško obliko.

12 Podtipi: mesto, cilj, izhodišče in doseg, pot, razmeščenost.

13 Podtipi: mesto (stato in luogo), smer (moto a luogo), izhodišče (moto da luogo), razmeščenost (moto per luogo).

14 Podtipi (natančneje opredeljeni funktorji) se delijo po vprašalnicah: kje, od kod, kod, kam.

15 Podtipa: določenost in trajnost.

16 Podtipi (natančneje opredeljeni funktorji) se delijo po vprašalnicah: kdaj, od kdaj, do kdaj, kako dolgo, kako pogosto, za kdaj, iz katerega časa, za koliko časa.

Primeri (po Toporišič 2000): (1) *Nad vrati je polička*; (2) *Spremljal jo je do velikega ovinka*; (3) *Nedavno sem bil spet doma*; (4) *V trenutku bom pripravljen*; (5) *Lepo zna govoriti*; (6) *Poje kot slavček*; (7) *Na delo se vozimo z vlakom*; (8) *Predstava je docela zanič*; (9) *Delal je do onemoglosti*; (10) *Nisi preganjan od vseh*; (11) *To je tehnično nemogoče*; (12) *Od veselja se je zjokal*; (13) *Šel je v mesto po opravih*; (14) *V takih razmerah je nemogoče delati*; (15) *Kljub slabemu vremenu se je /.../ zbralo veliko ljudi*; (16) *Tu ne bi hotel živeti, razen ko je pomlad*.

(a) J. Toporišič (2000: 622–627, 643) prislovna določila pravega načina, prime-re, sredstva in orodja, mere, izida (posledice), vršilca glagolskega dejanja uvršča med prislovna določila lastnosti; prislovna določila ozira, vzroka, namena, pogoja, dopuščanja pa med prislovna določila vzročnosti. Kategorija izvzemanje je omenjena samo med prislovnimi odvisniki.

(b) V slovnici M. Dardana in P. Trifoneja (1995: 456–457, 462–463) sta posledica in pogoj izražena le odvisniško (proposizione consecutiva oz. condizionale; prim. še Moretti 2006: 551–568). Izvzemanje je pomenska značilnost izključevalnega dopolnila (complemento di esclusione), vsaj deloma, in izvzema-lnih odvisnikov (proposizioni eccettuate; Dardano in Trifone 1995: 471). Pri vršilcu glagolskega dejanja se na podlagi kategorialne sestavine živo ločita vršilec (agente) in povzročilo (causa efficiente).

(c) V Englovi skladnji se med dopolnili ne pojavljajo primera, mera, vršilec glagolskega dejanja in izvzemanje (glede na obravnavo vršilec dejanja sodi k osebku, prim. Engel 2009: 139).¹⁷ Vsa ta dopolnila razen modifikacijskih, ki so posebna skupina, U. Engel opredeljuje kot situativna. S Toporišičevimi pri-slovnimi določili pa so prekrivna še štiri Englova okoliščinska določila: situa-tivno in smerno določilo (kraj), npr. *Bivali so v predmestju*; *Vlak pelje v Ham-burg*; mersko določilo (mera), npr. *Seja traja tri ure*; modifikacijsko določilo (način), npr. *Drugače bi se moral obnašati* (Engel 2009: 145–147).

(č) V češki skladnji manjka dopolnilo izvzemanja. Po J. Panevovi idr. (2014: 63–78) so določila vzroka, namena, pogoja in dopustnosti vzročnostna določila (určenj kausalni), določila načina, mere, primerjave, sredstva, ozira, posledice pa široko pojmovana načinovna določila; sorodno namenu je kvazivezljivo določilo namere (určenj záměru) tipa *Jan se je šel kopat* (Panevová idr. 2014: 52–53).

17 Prim. drugotno izrazno možnost osebká z obliko predložne zveze (v trpniški pretvorbi), npr. *Die beschädigten Exemplare sind durch uns ausgesondert worden* (dob. Poškodovani primerki so bili izločeni od nas) (Engel 2009: 138–139); za posebno dopolnilo vršilca (Agensangabe) glej npr. A. Pożlewicz idr. (2013: 44). Mera se kot posebno dopolnilo (Gradangabe) pojavlja pri A. Pożlewicz idr. (2013: 47).

Povzročitelj/vršilec/aktor je obravnavan kot vezljivo dopolnilo oz. aktant (v trpniku je »odrinjen« s položaja osebk; Panevová idr. 2014: 46–47, 104–105).

3.2 *Neprekrivne kategorije*

Vsa analizirana slovnična dela se po kategorijah prislovnih določil oz. njim sorodnih skladijskih elementov tudi delno razlikujejo.

(a) M. Dardano in Trifone (1995: 113–121; prim. Moretti 2006: 383–425) imata v svoji klasifikaciji kar 19 kategorij nepremih dopolnil, ki jih med Toporišičevimi prislovnimi določili ni (glej tabelo 2).

Tabela 2: S prislovnimi določili neprekrivna italijanska neprema dopolnila (po Dardano in Trifone 1995)

(1) opredelitev (specificazione)	<i>vonj po kavi, kraljica Hollywooda</i>
(2) ciljnost (termine)	<i>Večje količine vam dostavimo, London mi je všeč.</i>
(3) družba (compagnia) spremljevalstvo (unione)	<i>Učitelj se pogovarja z učenci, Bili smo v družbi prijateljev. (živost) Prišel je s šopkom vrtnic. (neživost)</i>
(4) obilje (abbondanza) pomanjkanje/odvzem (privazione)	<i>članek poln kritičnih namigov domneva brez trdne podlage</i>
(5) oddaljevanje (allontanamento) ločitev (separazione) izvor (origine) izhodišče (provenienza)	<i>Nahajam se daleč od doma. Moral sem se oddaljiti od prijateljev. Rodil se je v premožni družini. Domišljavost pogosto izvira iz nevednosti.</i>
(6) tema (argomento)	<i>razprava o boleznih, Govorimo o politični situaciji.</i>
(7) krivda (colpa) pena (kazen)	<i>krivec za umor Bil je obsojen na dosmrtno ječo.</i>
(8) poimenovanje (denominazione)	<i>mesto Bari</i>
(9) razporeditev (distributivo)	<i>Stopajte v vrsti po tri, Stane 50 evrov na meter.</i>
(10) starost (età)	<i>moški tridesetih let, Umrla je pri devetdesetih letih.</i>
(11) snov (materia)	<i>vaza iz gline</i>
(12) delnost (partitivo)	<i>Na svojem področju je med najboljšimi strokovnjaki, kdo od vas</i>
(13) kakovost (qualità)	<i>starec z belo brado, oseba velikega ugleda</i>
(14) zveza oz. odnos (rapporto/ relazione)	<i>Med njima je prišlo do pričkanja, Dobro se razume z direktorjem.</i>

(15) zamenjava oz. izmenjava (sostituzione/scambio)	<i>Imeti kresnice za svetilke, Namesto z letalom bom šel z vlakom.</i>
(16) ocena (stima) cena (prezzo)	<i>Slika je ocenjena na približno 100 milijonov. Kupil ga bom za 1000 evrov.</i>
(17) korist (vantaggio) škoda (svantaggio)	<i>Vojak se bori za domovino. Kajenje je nevarno za zdravje.</i>
(18) poziv (vocazione)	<i>Spoštovani, lepo pozdravljeni!</i>
(19) nasprotje (opposizione)	<i>Pričakovali smo ga danes, medtem ko bo prišel jutri.</i>

Zgornje kategorije kažejo na izrazito razhajanje med italijansko in slovensko obravnavo, tako po oblikovni, skladijski (položajni in odvisnostni) ter pomenski opredelitvi: italijanskim predložitnim zvezam lahko ustrezajo slovenske nepredložne; medtem ko so italijanske predložne zveze opredeljene kot neprema dopolnila, lahko slovenske ustreznice opravljajo različne stavčnočlenske funkcije, tudi v odvisnosti od nadrejenega skladijskega elementa; Toporišičeva klasifikacija se kaže kot pomensko manj podrobna (bolj krovna).

Kot posebna prislovna določila bi lahko obravnavali družbo in spremstvo (3),¹⁸ razporeditev (blizu načinu ali oziru; 9), starost (blizu času; 10), delnost (12), zvezo oz. odnos (14), zamenjavo oz. izmenjavo (15), oceno in ceno (blizu meri; 16), korist in škodo (blizu namenu; 17). Kot prislovnodoločilno bi označili tudi kategorijo nasprotje (19), ki vključuje protivne odvisnike (proposizioni avversative; Dardano in Trifone 1995: 470–471). J. Toporišič (2000: 651) nasprotje obravnava v sklopu »protivnega podredja« (kontrast oz. razlikovanje).

Po slovenski skladnji bi nekatere ustreznice italijanskih nepremih dopolnil lahko uvrstili v že obstoječe stavčnočlenske kategorije: predmete – 2, 3, 4, 5, 6, 7 (blizu načinu, prim. *kako obsojen*), 14; prislovna določila ali njihov del – 5 (kraj); različne tipe prilastkov – 1, 4 (tudi del prilastka), 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13. Poziv (18) bi bil ločena skladijska zgradba, t. i. pastavek (Toporišič 2000: 489).

(b) V skladnji U. Engla (2009: 153–156, 159) se pojavlja osem kategorij dopolnil, ki jih pri J. Toporišiču ne najdemo (glej tabelo 3).¹⁹

18 Primeri tipa *pogovarjati se s kolegi* bi sodili med predmete. Sorodno spremstvu je izvzemanje (esclusione) tipa *Ven smo šli brez dežnika*.

19 Krajšava v tabeli: d. = dopolnilo.

Tabela 3: S prislovnimi določili neprekrivna nemška dopolnila (po Engel 2009)

(1) nikalno d. (Negativangabe)	<i>Naslova ne najdem nikjer.</i>
(2) d. zadržka (kautive Angabe)	<i>To moram preprosto še enkrat prebrati.</i>
(3) izbirno d. (selektive Angabe)	<i>To je vedel celo tvoj sin.</i>
(4) razvrstitveno d. (ordinative Angabe)	<i>Sosed vsekakor ni ničesar videl.</i>
(5) ocenjevalno d. (judikative Angabe)	<i>Ljudje razumljivo nočejo o tem ničesar več slišati.</i>
(6) ugotovitveno d. (verifikative Angabe)	<i>On je dokazano že prej vedel za to.</i>
(7) modulacijsko d. (Abtönungsangabe)	<i>Kar naprej stopi!</i>
(8) spremstveno d. (Komitativangabe)	<i>Danes popoldne grem z vnukinjo v mesto.</i>

Edino Englovo situativno dopolnilo, ki ga ni med Toporišičevimi prislovnimi določili, je spremstveno (8), ki vključuje tudi odsotnost spremstva, npr. *brez vnukinje*. Posebna Englova kategorija, ki manjka med slovenskimi stavčnimi členi, pa so vrednotenjska dopolnila (existimatorische Angaben; 1–7),²⁰ ki podajajo oceno oz. vrednotenje stanja v stavku – z njimi se med stavčne člene uvrščajo tudi členkovne kategorije:²¹ prim. nikalna dopolnila,²² dopolnila zadržka (negotovosti) govorca (npr. *takorekoč, delno*), izbirna, ki izberejo in izpostavijo posamezno prvino (npr. *predvsem, ravno, prav*), razvrstitvena, ki eno stanje postavljajo v razmerje z drugim s pomočjo poudarjanja (npr. *vsekakor, po drugi strani, seveda*), ocenjevalna, ki presojujejo stanje stvari (npr. *začuda, razumljivo*), ugotovitvena, ki komentirajo resničnost nekega stanja stvari (npr. *baje, verjetno, resnično*), in modulacijska dopolnila, ki izražajo stališče do nekega stanja (npr. *zgolj, tudi, pravzaprav*; Engel 2009: 153–156).

(c) Od določil po J. Panevovi idr. (2014) jih pri J. Toporišiču – kot ločene kategorije – ne najdemo 11 (glej tabelo 4).²³

20 Pri A. Pożlewicz idr. (2013: 47–50) gre za pragmatična dopolnila (pragmatische Angaben), ki namesto nikalnega dopolnila vključujejo t. i. etični dajalnik.

21 Po J. Toporišiču (1992: 308) so členki stavčni nečleni – besede oz. besedne zveze, ki v stavku so, vendar se po njih ne moremo vprašati. V *Slovenski slovnici* so členki kot posebna besedna vrsta obravnavani v poglavju Oblikoslovje (prim. Toporišič 2000: 445–449), pri čemer ne veljajo za dele stavčnih zgradb, temveč za skrčke, »ki nadomeščajo izpustne stavke, ki bi lahko ubesedovali stvarje stavkov, v katerih so členki« (Toporišič 2000: 445).

22 Med nikalna dopolnila sodijo po U. Englu (2009: 154) tako členek *nicht* (ne) kot drugi (inherentno) nikalni besednovrstni elementi, npr. prislov *nie* (nikoli), zaimek *keiner* (nihče) ipd., ki bi bili v slovenski stavčnočlenski analizi deležni drugačne klasifikacije (kot časovno prislovno določilo, osebek, predmet itn.).

23 Krajšavi v tabeli: d. = določilo; u. = určení.

Tabela 4: S prislovnimi določili neprekrivna češka določila (po Panevová idr. 2014)

(1) d. ovire (u. překážky)	<i>Jan je z noge brcnil ob stol.</i>
(2) d. mediatorja/posrednika (u. mediátoru/prostředníka)	<i>Sosed me je potegnil za rokav.</i>
(3) d. razlike (u. rozdílů)	<i>Inflacija se je povečala za nekaj odstotkov.</i>
(4) d. kriterija/pripomočka (u. kritéria/pomůcky)	<i>Po mnenju učiteljev pišejo dijaki po pravilih češkega pravopisa dobro.</i>
(5) d. spremstva (u. doprovodu)	<i>Z mamó je prispela včeraj.</i>
(6) d. koristi (u. prospěchu)	<i>Dela za podjetje.</i>
(7) d. protislovja (u. kontradikční)	<i>Medtem ko se plače znižujejo, cene rastejo.</i>
(8) d. nasledstva (u. dědictví)	<i>Po pesniku je poimenovana naša literarna nagrada.</i>
(9) d. zamenjave (u. substituce)	<i>Namesto očeta se je pogajal stric.</i>
(10) d. z dvojnimi odvisnostnim razmerjem – dopolnilnik (doplněk)	<i>Vrnila se je utrujena.</i>

Kot posebne kategorije določil, ki jih načeloma ni v slovenski skladnji, lahko obravnavamo določila ovire (blizu kraju; **1**), mediatorja/posrednika (blizu sredstvu; **2**), razlike (blizu meri; **3**), kriterija/pripomočka (blizu oziru; **4**), spremstva (tudi kot odsotnost spremstva; **5**), koristi (blizu namenu; **6**), protislovja (**8**), ki je po skladnji J. Panevove idr. (2014: 78) praviloma stavčno, nasledstva (blizu načinu; **8**) in zamenjave (**9**).

Čeprav bi protislovje, nasledstvo in zamenjavo lahko imeli za nova določila v slovenski skladnji, pa je treba omeniti, da jih – nekoliko zakrito – obravnava tudi J. Toporišič: protislovje in zamenjava se pojavljata v sklopu »protivnega podredja« kontrastnega in zamenjalnega tipa, nasledstvo pa pri prislovnem določilu vršilca glag. dejanja, npr. *Poddedoval sem po stricu* (Toporišič 2000: 625, 651–652). Določilo z dvojnimi odvisnostnim razmerjem, t. i. dopolnilnik (**10**), bi bilo po slovenski skladnji povedkov prilastek.²⁴

24 Izraz *dopolnilnik* prevzemam od B. Pogorelec (1972), ker ustreza češkemu izrazu, čeprav se njegova sodobna češka obravnava razlikuje od obravnave pri B. Pogorelec: po B. Pogorelec (1972) se dopolnilniki pojavljajo ob glagolih s polnim in nepopolnim pomenom (prim. dopolnjevalne oz. določevalne dopolnilnike; slednji ob npr. *postati, zdeti se, čutiti se*), medtem ko gre po Panevovi idr. (2014: 81) zgolj za dopolnila ob glagolih polnega pomena (t. i. določevalni dopolnilniki so v Panevová idr. 2014 uvrščeni med aktante rezultat/efekt in prizadeto/objektiv). Dopolnilnik po Panevová idr. 2014 je tako bližje povedkovemu prilastku (prim. Schlamberger Brezar 2016).

4 Razprava in sklep

Namen razprave je bil v prvi vrsti primerjati Toporišičevo obravnavo prislovnega določila in tri tuje obravnave sorodnih skladijskih elementov (Dardano in Trifone 1995, Engel 2009, Panevová idr. 2014), da bi osvetlil možnosti nadgradnje obravnave prislovnih določil v slovenski skladnji. Pri tem sem se osredotočil na skladijski pristop in pomensko interpretacijo.

Analiza stavčnočlenskih obravnav v analiziranih delih je pokazala najprej razliko v krovnem metodološkem pristopu k opredelitvi skladijskih elementov oz. stavčnih členov, kar se kaže v njihovi bolj ali manj različni tipologiji. Obravnave v Toporišič 2000 ter Dardano in Trifone 1995 sta bolj tradicionalno funkcijski, medtem ko sta obravnave v Engel 2009 in Panevová idr. 2014 vezljivostni (pri čemer je slednja nestavčnočlenska). J. Toporišič (2000) na podlagi pomena, oblike (z vprašalnico) in položaja opredeli sedem stavčnih členov: osebek, povedek, predmet, prislovno določilo, povedkovo določilo, povedkov prilastek in prilastek. M. Dardano in P. Trifone (1995) izhajata iz predikacijske dvojice, osebka in povedka, ki ju dopolnjujejo odvisnostno, oblikovno in pomensko opredeljeni predmetno (premo) dopolnilo, povedkovo dopolnilo osebka in predmeta, neprema dopolnila, pristavek in prilastek. U. Engel (2009) stavčne člene določi vezljivostno, čemur sledi natančnejša slovnično-pomenska klasifikacija: krovna delitev vključuje vezljiva določila in nevezljiva dopolnila s podtipi. Osebna glagolska oblika kot temeljna organizacijska sestavina stavka nima statusa stavčnega člana, prilastek pa je obravnavan kot del nekaterih besednih zvez (samostalniške, zaimenske, pridevniške). Pri J. Panevovi idr. (2014) je izhodišče povedkova vezljivost, na podlagi katere so pomensko določena vezljiva, nevezljiva in kvazivezljiva dopolnila (zadnji skupini predstavljata določila). Dopolnila ne veljajo za stavčne člene, temveč so prvine pomenske stavčne ali t. i. tektogramatične zgradbe.²⁵

Ob razlikah je analiza izpostavila tudi nekatere podobnosti: tako npr. pomenski okoliščinski značaj Toporišičeva prislovna določila povezuje z nepremimi dopolnili po M. Dardanu in P. Trifoneju (1995), dopolnili in nekaterimi določili po U. Englu (2009) ter določili po J. Panevovi idr. (2014). Večina

25 Razlike med skladijskimi členi v analiziranih delih (tudi metodološko sorodnih) pa so lahko tudi posledica različnih kriterijev, njihove različne hierarhizacije in sistemskih razlik med jeziki: prim. v grobem razliko med premimi in nepremimi dopolnili v Dardano in Trifone 1995 (nepredložna oblika, odvisnost od povedka – predložna oblika) ter predmeti in prislovnimi določili v Toporišič 2000 (odvisnost od povedka – okoliščinskost); prim. tudi vezljiva določila v Engel 2009 (odvisnost od os. glag. oblike, oblika, deloma pomen) in vezljiva dopolnila v Panevová idr. 2014 (odvisnost od povedka, pomen).

Toporišičevih kategorij prislovnih določil je zastopana v drugih analiziranih delih, vendar med njimi prihaja tudi do razlik.

M. Dardano in P. Trifone (1995) neprema dopolnila opredelita kot (večinoma) predložne zveze z raznovrstnimi pomeni. Primerjalno s slovenskimi prislovnimi določili prihaja do nekaj oblikovnih, skladenjskih in pomenskih razhajanj. Ustreznice italijanskih nepremih dopolnil niso zgolj predložne in prehajajo okvire slovenskega prislovnega določila – lahko so predmeti, prilastki, celo pastavki. Pomensko gre za zelo niansirano klasifikacijo, ki ima kar 19 kategorij več kot Toporišičeva – med njimi so najbolj »prislovnodoločilne« družba in spremstvo, razporeditev, starost, delnost, zveza oz. odnos, zamenjava oz. izmenjava, ocena in cena, korist in škoda, nasprotje. U. Engel (2009) okoliščinska dopolnila deli na vrednotenjska (vrednotenje stanja), situativna (okoliščine) in modifikacijska (natančnejša opredelitev glagolskega dogodka); okoliščinske prvine pa so tudi situativno, smerno, mersko in modifikacijsko določilo. Izrazita posebnost Englovega pristopa je vključitev členkovnih elementov (prim. vrednotenjska dopolnila) med stavčne člene (členki – kot nepolnopomenske besede – običajno niso stavčni členi, prim. Čermák 2001: 157). Med Toporišičevimi prislovnimi določili manjka tudi Englovo spremstveno dopolnilo. J. Panevová idr. (2014) – tako kot U. Engel – opredeljujejo določila vezljivostno, pomensko so okoliščinski elementi, vendar niso stavčni členi. Češka določila so pomensko bogatejša od Toporišičevih prislovnih določil, ki jim manjkajo naslednje kategorije: ovira, mediator/posrednik, razlika, kriterij/pripomoček, spremstvo, korist, protislovje, nasledstvo in zamenjava (dopolnilnik, določilo z dvojnim odvisnostnim razmerjem, bi bilo v slovenski skladnji povedkov prilastek).

Primerjalna analiza v prispevku je pokazala, da v slovenski skladnji lahko pride do nadgradnje stavčnočlenske obravnave prislovnega določila tudi na podlagi del M. Dardana in P. Trifoneja (1995), U. Engla (2009) in J. Panevove idr. (2014). Dopolnitve bi lahko bile splošno metodološke (krovna stavčnočlenska kategorizacija), specifično opredelitvene in členitvene (opredelitev in členitev prislovnega določila). Predvsem Engel 2009 in Panevová idr. 2014 bi lahko predstavljala izhodišči za poskus celostne vezljivostne določitve stavčnih členov v slovenščini, pri čemer se v zvezi s prislovnim določilom že nakazujejo kompleksna vprašanja o njegovi krovni opredelitvi (tudi razlikovalno z drugimi stavčnimi členi, npr. predmetom; prim. nato še status povedka, povedkovega določila, povedkovega prilastka in prilastka); obravnavo pri J. Panevovi (2014) bi bilo treba ustrezno povezati s stavčnočlensko. Pomembne pa so tudi možnosti ožje pomensko-besednovrstne nadgradnje prislovnega določila:

Dardano in Trifone 1995 ter Panevová idr. 2014 kažeta na možnost širitve pomenskih kategorij (češka kategorizacija se kaže kot kriterijsko jasnejša),²⁶ medtem ko Engel 2009 opozarja na stavčnočlensko vlogo členkovnih elementov. Možnosti stavčnočlenske nadgradnje torej obstajajo, njihova uresničitev pa je lahko šele rezultat celostnega in podrobnega (ne samo skladenjskega, temveč tudi npr. besednovrstnega, pomenskega) premisleka obravnave stavčnih elementov v slovenskem jeziku.

Literatura

- Alvino, Gualberto, 2019: Nuovo manuale di linguistica italiana. *Lingua italiana*: <https://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/recensioni/recensione_121.html> (dostop 23. 3. 2021).
- Čermák, František, 2001: *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum.
- Dal Negro, Silvia, idr., 2016: Riflettere sulla grammatica a scuola: una ricerca sul soggetto. *Cuadernos de Filología Italiana* 23. 83–117.
- Dardano, Maurizio, Trifone, Pietro, 1995: *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli.
- Engel, Ulrich, 2009: *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Gabrovšek, Dejan, 2019: Tipologija nestavčnočlenskih nematičnih dopolnil v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 25/2. 83–96.
- Linke, Angelika, idr., 2004: *Studienbuch Linguistik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lobin, Henning, 2018: Bemerkungen zur andauernden Aktualität des Werks von Ulrich Engel. Kątny, Andrzej (ur.): *Valenz und Dependenz. Theorie und Praxis*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 13–19.
- Krek, Simon, idr., 2016: Označevanje udeleženskih vlog v učnem korpusu za slovenščino. Erjavec, Tomaž, Fišer, Darja (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika 2016*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 106–110.
- Moretti, Giovanni Battista, 2006: *L'italiano come prima o seconda lingua nelle sue varietà scritte e parlate*. Perugia: Guerra Edizioni.
- Panevová, Jarmila, idr., 2014: *Mluvnicke současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- Pogorelec, Breda, 1972: Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji. *Linguistica* 12. 315–327.
- Požlewicz, Agnieszka, idr., 2013: *Syntax des Deutschen im Abriss*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Schlamberger Brezar, Mojca, 2016: Povedkovo določilo in povedkov prilastek – res dve različni skladenjski funkciji? Kržišnik, Erika, idr. (ur.): *Toporišičeva obdobja (Simpozij Obdobja 35)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 255–262.

26 Prilagojeno aplikacijo pomenskih kategorij dopolnil po Praškem odvisnostnem korpusu za slovenščino na vezljivostni ravni lahko najdemo v Krek idr. 2016.

- Serianni, Luca, 2016: *La grammaticografia*. Lubello, Sergio (ur.): *Manuale di linguistica italiana*. Berlin/Boston: De Gruyter. 536–552.
- Smolej, Mojca, 2018: Skladenske konstrukcije med priredjem in podredjem. *Slovenščina* 2.0 6/2. 186–205.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Veselý, Vojtěch, 2016: Mluvnické současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu. *Jakovědné aktuality* 53/3–4. 125–135.
- Žele, Andreja, 2015: O slovnici sodobnega češkega jezika. *Slavistična revija* 63/3. 339–343.